

cleri...dioecesis Labacensis 1911, 1916. — 51. ZAL, Krajni šolski svet Sp.Šiška, e. 37. — 52. Slovenski Branik 1908, str. 9, 117; 1909, str. 21,62,178,221; 1912, str. 182; 1913, str. 183,184. — 53. Župnijska kronika, Župnija Sv.Frančiška, Ljubljana Sp.Šiška (odslej: Župnijska kronika). — 54. ZAL, Krajni šolski svet Sp.Šiška, e.43. — 55. Jutro (odslej: J), 7.7.1911. — 56. J, 11.7.1911. — 57. J, 12.7.1911. — 58. J, 15.7.1911. — 59. Župnijska kronika, leto 1915; Catalogus cleri... dioecesis Labacensis 1916, str. 25. Asylum Angelorum je predstavljen tudi na razglednici (fotograf Anton Uršič, Lj. Šiška; iz zbirke Zmaga Tančiča) in fotografiji v Slovenskem šolskem muzeju. — 60. J, 16.7.1911. — 61. J, 15.7.1911. — 62. J, 16.7.1911. — 63. J, 17. in 18.7.1911. — 64. J, 16.7.1911, Kulturna vojska v Šiški. — 65. Slovenec, 17.7.1911. —

66. J, 16.7.1911. — 67. Župnijska kronika. — 68. Deutscher Kalender fuer Krain und des Kustenland auf das Jahr 1908, str. 209); šematizmi (učiteljski koledarčki); prim. op.20. — 69. Catalogus Cleri ...Dioecesis Labacensis ...1916, str. 25 in Župnijska kronika Sp.Šiška. — 70. SŠM, dokumentacija, OŠ Sp.Šiška (deška, dekliška šola); ZAL, OŠ Sp.Šiška, a.e.3; Kronika 1917–1929 in a.e. 174; prepis (sedaj izgubljene?) kronike šole 1912–1917. — 71. ZAL, OŠ Sp.Šiška, a.e.146, Konferenčni zapisnik 1916–1921. — 72. Kot op. 70. — 73. Kot op. 71. — 74. SŠM, dokumentacija, OŠ Sp.Šiška; Kronika dnevnega dečjega zavetišča v Spodnji Šiški (1916) 1936–1961. — 75. SŠM, dokumentacija, OŠ Sp.Šiška; J.Zoroja, Že 80 let »stoji učilna zidana« ob Galski cesti, v: Javna tribuna, št.8, 22.9.1989, str.6.

PROSTOZIDARSKA LOŽA VALENTIN VODNIK V LJUBLJANI (1940)

PETER VODOPIVEC

In več kot si izmisliš tujih zarot, ki bi opravičevale Tvoje neumevanje, bolj se zanašaš nanje in izmišljaš svojo po njihovi meri...

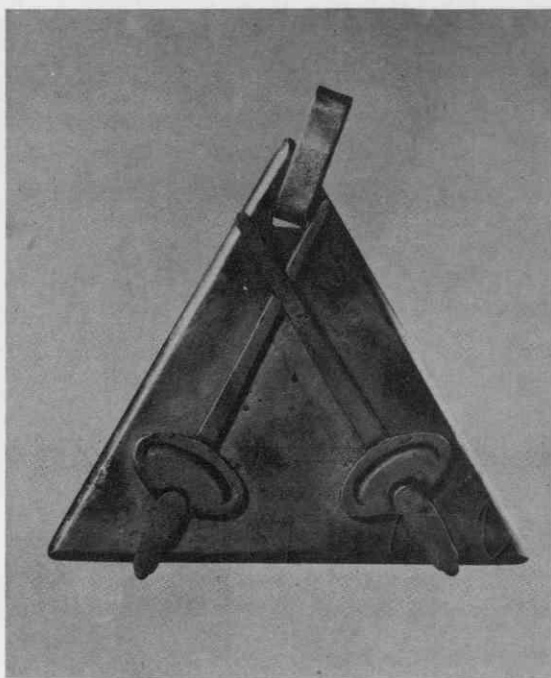
Umberto Eco, Foucaultovo nihalo

V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno je bilo v Ljubljani precej ugibanja o tem, koliko je slovenskih prostozidarjev, kdo so ti prostozidarji in ali v Ljubljani »obstoja masonska loža«. Vprašanje je postalo aktualno leta 1940, ko je zajel državo prvi val napadov na prostozidarstvo in je morala Velika loža Jugoslavija, soočena z vsesplošnim pritiskom in prepovedjo prostozidarskih zborovanj in časopisov, sprejeti odločitev o »samouspavanju«. Protiprostozidarsko gonjo je začel dr. Anton Korošec, ki je v svojem »novoletnem voščilu«, objavljenem konec decembra 1939 v Slovenecu, prostozidarstvo uvrstil v isti koš s komunizmom in židovstvom in vse tri organizacije proglasil za rušilne, zarotniške in izdajalske, torej državne sovražnike številka ena. Korošec seveda ni govoril kot zasebnik, temveč – kot so s poudarkom omenili Slovenčevi uredniki – v »svojstvu predsednika senata«. Za njim so obtožbe proti prostozidarstvu povzeli in v juliju in avgustu stopnjevali beograjski vladni in zlasti hrvaški in slovenski katoliški časopisi. Prostozidarje so odkrivali med pristaši JNS in v starešinstvih sokolstva, v liberalnih strokovnih, gospodarskih in kulturnih ustanovah, med politikih, znanstveniki in kulturniki, med »ideologi diktature, centraliz-

ma in jugoslovanstva«. Toda celo najbolj vneti prostozidarski nasprotniki so v svojih protiprostozidarskih nastopih le izjemoma omenjali konkretne ljudi in konkretna imena in zdi se, da je uspevalo prostozidarskim ložam in njihovim članom večino skrivnosti resnično učinkovito zadržati zase in prikriti pred javnostjo in oblastmi.

Tako je potreboval tudi podatek o ustanovitvi lože Valentin Vodnik v Ljubljani – edine slovenske prostozidarske lože, ustanovljene v stari Jugoslaviji, kar nekaj mesecev, da je prodrl do radovednih ušes Slovenčevih urednikov. Slovenec je še 22. avgusta 1940, tri mesece za tem, ko je bila loža ustanovljena, v članku z naslovom Nečisti duhovi v Sokolu, sprejemal kot povsem verjetno zatrdilo Jutra, da v Sloveniji ne »obstaja masonska loža« in je »števílo masonov pri nas neznatno«. »Kar pa se tiče masonske lože, ali obstaja v Ljubljani ali ne, to je postransko vprašanje,« je ugotavljal Slovenčev komentator. »Mi itak vemo, da so naši naprednjaki centralisti in da slovenske lože že iz principa niso zahtevali; zvesto so poslušali Veliko ložo Jugoslavije...«³

Prostodušno pristajanje na pojasnila v Jutru pa je pri Slovenčevih komentatorjih očitno spodbudilo tudi dvom: že naslednji dan je moral namreč nekdo uredništvo Slovenca opozoriti na pisanje hrvaških časnikov, ki so bili o ustanovitvi lože Valentin Vodnik bolje obveščeni kot Ljubljanci in so o njej tudi že poročali. 24. avgusta 1940 je Slovenec objavil svojevrsten demanti Jutrovih trditev in svoje-

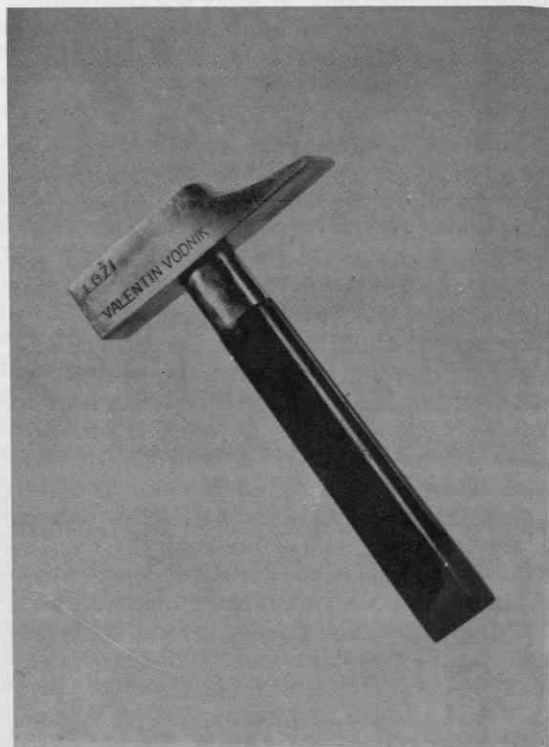
Znak dostojanstvenika

ga komentarja izpred dveh dni. »Jutro (hoče vedeti), da v Sloveniji ni nobene lože,« je pisal nepodpisani pisec. »Pri tem pa trdi neresnico...Hrvatski listi so objavili, da se je letošnje spomladi v Ljubljani ustanovil framasonski venček Valentin Vodnik. Prej so bili namreč slovenski framasoni včlanjeni v zagrebški loži Maksimiljan Vrhovec, ko pa se je v državi uveljavil federativni princip, so tudi naši masoni dobili v duhu novega časa in reda, če že ne ložo pa svoj venček. Poiskali so si tudi hram, kjer zborujejo in uganjajo svoje ceremonije, pod katerimi skrivajo svoje namene: izpodkopavati ljudsko vero in nprav po zapovedih mednarodne centrale...«⁴ Vseeno Slovenčevim urednikom in novinarjem kaj več o ljubljanskih prostoziidarjih in njihovem »venčku« – kot kaže – tudi kasneje ni uspelo izvedeti. Dr. Ivan Ahčin, dolgoletni urednik Slovenca, je v tem smislu v svoji knjižici Prostoziidarstvo, ki je izšla leta 1941 pri Zvezi fantovskih odsekov v Ljubljani, samo kratko ponovil informacijo o »Vodnikovem venčku« in nedoločno dodal, da je »večina slovenskih prostoziidarjev včlanjenih v srbskih in hrvatskih ložah«.

Napadi na prostoziidarje so se na Slovenskem, kar zadeva katoliško/klerikalno stran, nadaljevali med drugo svetovno vojno. Po pričevanju Evgena Lovšina so se člani lože Valentin Vodnik po italijanski in nemški okupaciji Slovenije sestali v »posebni sobi gostilne v ljubljanskem Gradišču« in sklenili, da »pristopí vsak za sebe v svojo najbližjo OF organizacijo«.⁶ Da se je večina slovenskih prostoziidarjev res tako opredelila, potrjuje pismo sodnika dr. Antona Kržnišnika profe-

sorju Borisu Furlanu leta 1944, ki ga je po vojni zasegla OZNA. Kržnišnik naj bi v tem pismu Furlanu sporočil, da so se »pred mojim odhodom iz Ljubljane...za korporativni pristop naših bratov v OF odločili vsi, razen enega«, kar je bil po Kržnišnikovem mnenju jasen dokaz, da so »se v tem odločilnem trenutku znašli na pravem mestu in doumeli, da so v resnici in ne samo formalno, pristaši velikih načel in idealov, ki so jih izpovedovali«.⁷ Toda v to niso bili prepričani prostoziidarski katoliško/klerikalni nasprotniki. Med prvimi, ki je prostoziidarje napadel zaradi zблиževanja z Osvobodilno fronto in komunisti, je bil znani kaplan Franc Glavač, ki je trdil, da žele prostoziidarji »katoličane, nacionaliste in komuniste« združiti v »skupno fronto«, pri čemer imajo trdno oporo med organizatorji jugoslovanskih oddaj londonskega radija, ki so »v rokah njihovega prostoziidarskega brata« Većeslava Vilderja, »besnega masona, atniklerikalca ter izrazitega levičarja«. Glavač je za prostoziidarja proglasil tudi majorja Karla Novaka, njegovo »ilegalno (četniško – op. P.V.) akcijo« pa obtožil, da je delo »masonerije in Intelligence Servica«. Pri tem je ugotavljal, da je »žarišče masonskega vpliva... okrog bivšega tajnika JNS Marjana Zajca« in člane ljubljanske prostoziidarske skupnosti osumil, da so »pri raznih italijanskih osebnostih« intervenirali za razpustitev vaških straž (bele garde).⁸

Obtoževanje prostoziidarjev, da so tesno povezani z boljševiki in komunisti, je bilo seve-

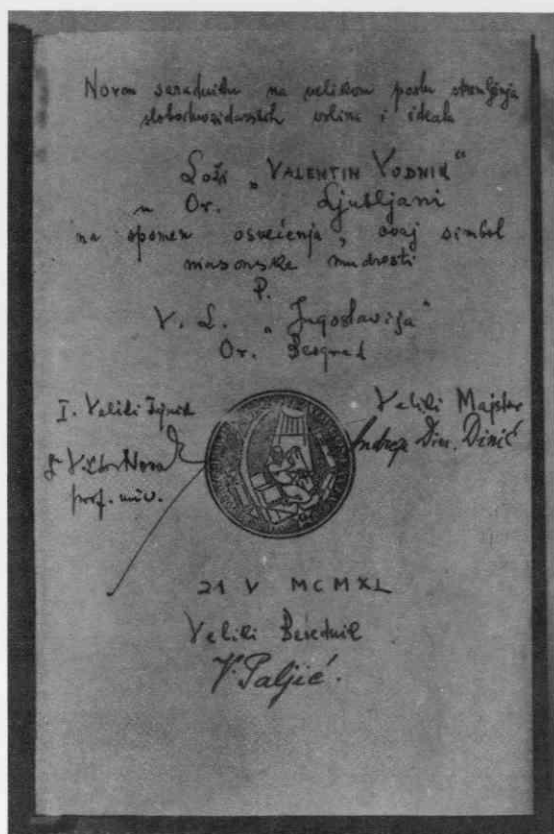
Kladivo velikega mojstra

da sestavni del predvojne protiprostozi-darske katoliško/klerikalne propagande in ni imelo nikakršne osnove v dejstvih. Prostozi-darji, ki so se med drugo svetovno vojno vključili v Osvobodilno fronto ali so na različne druge načine podpirali odpor proti okupatorju, tega v veliki večini niso počeli iz simpatij do komunizma, temveč iz povsem nacionalnih slovenskih (in jugoslovanskih) pobud in odločnega odklanjanja vsega, kar je bilo v zvezi s fašizmom in nacionalsocializmom. To so očitno mnogo bolje kot prostozi-darski nasprotniki v SLS vedeli sami komunisti, ki so potem, ko so prišli leta 1945 na oblast, prostozi-darje naglo vzeli pod policijski drobno-gled. V letih po drugi svetovni vojni je pripravila ljubljanska OZNA (kasneje UDBA) več elaboratov o prostozi-darstvu, masonski zgo-dovini, odmevih masonstva na Slovenskem in o predvojnih prostozi-darskih slovenskih sim-patizerjih, ki sicer ponovno razkrivajo staro resnico o policiji, ki ima velike oči, in so polni nepreverjenih, celo povsem napačnih navedb, ki pa vendar kažejo, da so se komunisti, po-dobno kot vseh opozicijskih skupin, »balik« tudi prostozi-darjev.⁹ Vprašanje o prostozi-dar-jih so namreč vztrajno zastavljali najrazličnejšim predvojnim meščanskim politikom in iz-obražencem, ki so jih zasliševali: med njimi je bilo razmeroma malo pravih prostozi-darjev, večina so bili prostozi-darski sopotniki in na-sprotniki. Slika, ki sta si jo tako ustvarili naj-prej OZNA in nato UDBA, je bila zato zopet neizogibno odsev govoric in domnev in ne stvarnosti, spisek članov ljubljanske lože in slovenskih masonov, ki so ga sestavili policijski zasliševalci in zaupniki, pa je bil precej obsežnejši, kot je bilo njihovo dejansko števi-lo.

Po podatkih OZNE (UDBE) je bilo prosto-zidarstvo v Sloveniji pred drugo svetovno voj-no »močno razvito« zlasti na univerzi, masoni pa naj bi bili tudi vsi člani Rotary kluba, veči-na članov društva Pravniki in večji del članov trgovske zbornice. Preiskovalci in zasliševalci OZNE (kasneje UDBE) so pri tem »odkrili« skoraj vse pomembnejše člane ljubljanske lože Valentin Vodnik. Na njihovem prostozi-darskem seznamu so bili dr. Fran Novak, dr. Drago Marušič, profesor Boris Furlan, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Anton Kržišnik, pro-fesor Milan Vidmar, tovarniški ravnatelj Maks Horwitz, gimnazijski ravnatelj dr. Janko Lokar, tajnik Kranjske industrijske družbe dr. Maks Obersnel, bančni ravnatelj Avgust To-sti, ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev dr. Joža Bohinjec in Evgen Lovšin. V ljubljanski OZNI (UDBI) so kot člana lju-bljanske lože pravilno registrirali tudi podjet-nika Josipa Kavčiča in direktorja Opere Mir-ka Poliča, vendar ju niso uvrstili na seznam, ki je priložen enemu sumarnih elaboratov. Od slovenskih prostozi-darjev, ki niso bili včlanje-

ni v ložo Valentin Vodnik, a danes zanje vemo, da so delovali v drugih jugoslovanskih ložah, je policija poznala samo še dr. Alberta Kramerja.¹¹ Za vse ostale »osumljene«, ki jih je UDBA še v petdesetih letih beležila na svo-jem policijskem spisku »znanih prostozi-dar-jev v Sloveniji«, ni v dosednji literaturi in do danes znanem gradivu nikakršnih podatkov, ki bi kazali, da so resnično pripadali prostozi-darstvu. Toda policijski spisek je bil še dolg: na njem so bila – poleg že omenjenih – zabele-žena ne le imena dr. Stojana Bajiča, dr. Bran-ka Alujeviča, dr. Otmarja Pirkmajerja, dr. Dinka Puca, Karla Novaka, dr. Marjana Za-jca, dr. Leopolda Boštjančiča, dr. Janka Žirov-nika, profesorja Rudolfa Sajovca in Avgusta Praprotnika, temveč tudi dr. Ferda Kozaka in Josipa Vidmarja. Nekateri slovenski meščan-ski kulturniki in politiki, ki so jim oznovski zasliševalci po drugi vojni zastavljali vpraša-nje o prostozi-darstvu, pa so nato s svojo vne-mo pri odkrivanju članov ljubljanske lože pretiravali že do mere, ko jim tudi policija ni več v celoti verjela. Kot prostozi-darje so na-mreč med drugim omenjali univerzitetne pro-fesorje dr. Frana Ramovša, dr. Franceta Ki-driča, dr. Josipa Plemlja, dr. Antona Ocvirka, policija pa je razpolagala celo z podatkom, da sta bila člana prostozi-darske lože tudi pesnik Oton Zupančič in predvojni predsednik Na-rodne galerije Fran Windischer. Teh oseb celo neznan sestavljalec policijskega spiska iz za-četka petdesetih let, kljub siceršnji velikopo-teznosti, ni več uvrstil na svoj seznam »znanih (slovenskih) prostozi-darjev.«¹²

Policijski uradniki, zadolženi za odkrivanje predvojnih in možnih povojnih prostozi-dar-jev na Slovenskem, so pri tem še v petdesetih letih ugotavljali, da pomeni prostozi-darstvo za vsak politični režim veliko nevarnost. Opo-zarjali so, da so prostozi-darske lože pomemb-no orodje, ki ga velike sile, »predvsem pa Francija in Velika Britanija«, uporabljajo »za dosego svojih političnih ciljev«. »Znano je, da je politične pozicije v neki državi mogoče do-seči le z močnim ekonomskim pritiskom, ki se izvaja v skladu s podatki, ki jih dobavljajo ob-veščevalni organi, nameščeni v dotični drža-vi,« so pisali. »Njim za svoje delo niti ni po-trebno izvršiti formalnega postopka vrbovke, zadosti je, da je nekdo iskren in zvest pristaš prostozi-darske organizacije, kateri poroča o svojem delu, odgovorni organi lože te podatke poročajo naprej, in že imajo v centru določ-ene velesile, bodisi Francije ali Velike Britani-je, dovolj podatkov, po katerih lahko usmerja-jo svoje politične akcije...« Pogled na seznam članov »prostozi-darske lože bivše Jugoslavije« naj bi nazorno potrjeval tovrstno ugotovitev: po mnenju povojnih oznovskih in udbovskih »strokovnjakov« za prostozi-darstvo, je ta sez-nam jasno razkrival, da so bili člani prostozi-darskih lož »izključno ljudje na odločilnih in

Posvetilo v Bibliji, ki jo je ljubljanski loži podarila Velika loža Jugoslavije

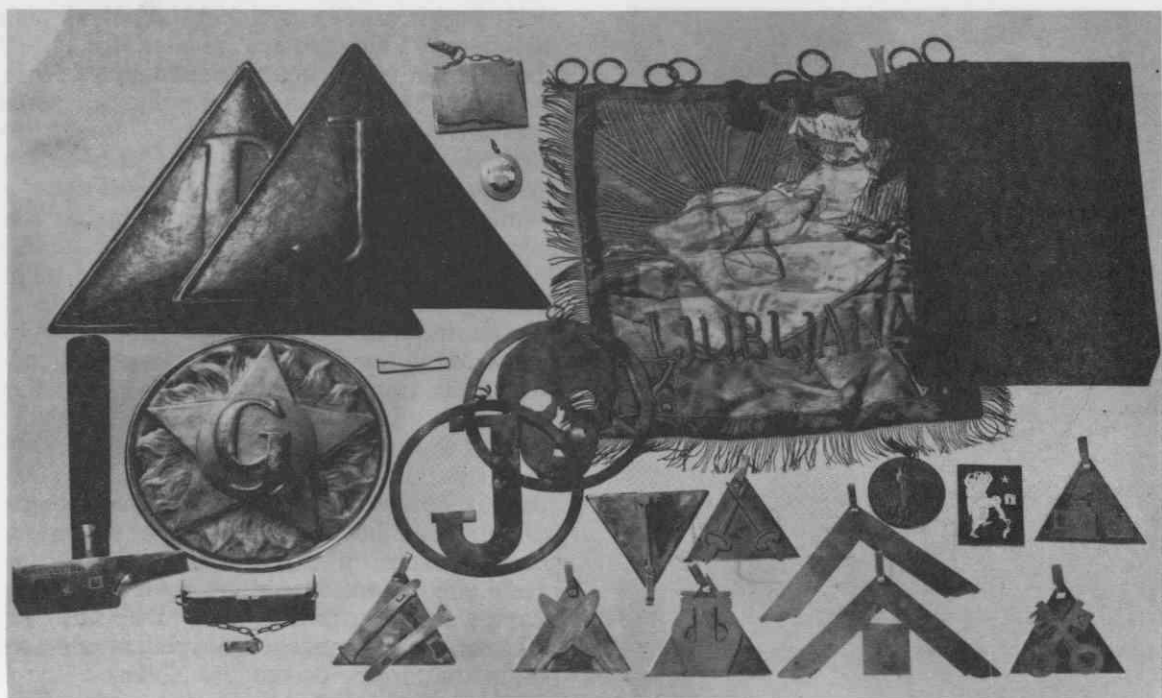
vplivnih mestih, izraziti franko- oz. anglofili, ki jim je bila blaginja lastne države manj, kakor interesi veselih...»¹³

Povojna oznovska in udbovska pozornost prostozidarstvu sta seveda ostali širši javnosti neznani. V Jugoslaviji kot celoti se je vse do leta 1984, ko je prvič izšla knjiga Zorana Nenezića *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, o prostozidarstvu na jugoslovanskih tleh razmeroma malo pisalo in razpravljalo.¹⁴ Nenezić je bil tudi prvi, ki je objavil natančnejše in zanesljivejše podatke o slovenskih prostozidarjih in loži Valentin Vodnik. Na osnovi gradiva, ki ga je zbral v Arhivu Jugoslavije in v raznih privatnih zbirkah, je sicer napačno sklepal, da je bila loža v Ljubljani ustanovljena že leta 1936 – tedaj je bil verjetno sprejet le sklep o njeni ustanovitvi, toda spisek članov lože s podatki o njihovem pristopu prostozidarstvu, ki ga je uvrstil med dokumente, je bil kljub temu, da je nepopoln, točen. Desetorica, ki jo omenja Nenezić, je bila leta 1940 res med člani ljubljanske lože, vsi pa so v ložo Valentin Vodnik prestopili iz zagrebške lože Maksimilijan Vrhovec. Devet med njimi – z izjemo dr. Frana Novaka, ki je postal prostozidar že leta 1919 – je pristopilo k prostozidarstvu v dvajsetih in tridesetih letih: dr. Joža Bohinjec 1929, dr. Boris Furlan 1933,¹⁷ Josip Kavčič 1933, dr. Janko Lokar 1930, Evgen Lovšin

1931, dr. Makso Obersnel 1933, dr. Vladimir Ravnihar 1920, dr. Milan Vidmar 1931 in dr. Fran Zarnik,¹⁸ veterinar in univerzitetni profesor, 1920. Nenezić je v svoji knjigi opozoril še na štiri Slovence – prostozidarje, ki niso bili člani lože v Ljubljani, ki pa so se aktivno udeleževali v jugoslovanskem prostozidarskem gibanju: na dr. Bogumila Vošnjaka, dr. Nika Zupanića,¹⁹ dr. Gregorja Žerjava in dr. Alberta Kramerja, večkrat pa je omenil tudi dr. Draga Marušiča, ki je bil poleg dr. Novaka ena od osrednjih osebnosti med ljubljanskimi prostozidarji in v ljubljanski loži, čeprav ga na Nenezićevem spisku članov lože ni.

Po izidu Nenezićeve knjige se je zdelo, da več, kot je o prostozidarjih in loži Valentin Vodnik zbral in razkril beograjski avtor, ne bo več mogoče zbrati in razkriti. Toda naglo se je izkazalo, kako prav imajo tisti, ki trdijo, da ne sme zgodovinar nikoli obupati. Leta 1989 je predal predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti profesor dr. Janez Milčinski Narodnemu muzeju v Ljubljani zbirko predmetov prostozidarske lože Valentin Vodnik, ki mu jo je pred svojo smrtjo zaupal njen poslednji še živéči član Evgen Lovšin.²¹ V zbirki je poleg predmetov nekaj pisnih dokumentov, ki skupaj z gradivom, shranjenim v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije v Ljubljani, pomembno dopolnjujejo podobo o ljubljanskih prostozidarjih in njihovi loži.

Ljubljanska loža Valentin Vodnik je postala »samostojna celica« – kot je to imenoval Evgen Lovšin v kratkem spominskem zapisu – šele 21. maja 1940.²² Datum njene slovesne umestitve potrjujeta dva dokumenta: listina Velike lože Jugoslavije, ki jo je podpisal njen veliki mojster Andrej Dim. Dinić in posvetilo v Daničićevem in Karadžičevem prevodu Svegatega pisma, ki ga je loža Valentin Vodnik v Ljubljani ob »posvetitvi« dobila za darilo od Velike lože Jugoslavije in so ga podpisali: Andrej Dim. Dinić, veliki mojster, dr. Viktor Novak, veliki tajnik in V. Paljić, veliki besednik.²³ Tudi Lovšin omenja, podobno kot Nenezić, da so bili slovenski člani med prostozidarje večinoma sprejeti v Zagrebu. Zagrebška loža naj bi – po Lovšinovih besedah – »sprejemala v članstvo zaslužne, neoporečne osebe«. Sprejem je potekal svečano, z začetkom v »veliki temni dvorani« in s pesmijo, »ki jo je pel naš rojak Josip Križaj, izredno spoštovan in priljubljen operni pevec zagrebškega gledališča«. Slovesnega sprejema slovenskih prostozidarjev so se običajno poleg »hrvatskih« udeležili tudi njihovi »po stažu starejši« slovenski »bratje«.²⁴ Profesor Boris Furlan je tako ob zasliševanju po vojni povedal preiskovalcem, da ga je za prostozidarstvo pridobil dr. Fran Novak, njegovega sprejema v ložo v Zagrebu pa sta se poleg Novaka udeležila še dr. Milan Vidmar in Maks Horwitz.

Komplet insignij lože Valentina Vodnika

Pred sprejemom v ložo je podpisal »običajen formular, ki je bil v loži v navadi« in se zavezal, da bo podpiral »idejo miru, človečnosti, tolerance in bratstva.«²⁵

Evgen Lovšin je svoji kratki spominski informaciji o loži Valentin Vodnik priložil tudi spisek njenih članov. Spisek obsega vsega osemnajst mož: deset jih že poznamo z Nenezičevega seznama, večina ostalih pa nam je tudi že znana iz povojnega policijskega gradiva. To so: Maks Horwitz, tovarniški ravnatelj iz Kranja, Mirko Polič, dirigent in direktor ljubljanske opere, Avgust Tosti, bančni direktor iz Ljubljane, minister in ban dr. Drago Marušič, celjski sodnik dr. Anton Kržišnik, operni pevec Josip Križaj, prepovedovec, zdravnik dr. Matija Ambrožič in »direktor odvetniške pisarne v Ljubljani« Jakob Debevč.²⁶ Lovšin je sicer svojemu spisku pripisal »salvo errore et omissione«, toda, če primerjamo podatke v vseh treh seznamih – policijskem, Nenezičevem in Lovšinovem –, bo naglo jasno, da število prostozidarjev, zbranih v ljubljanski loži, ni moglo biti bistveno večje od tistega, ki ga navaja Lovšin. Predvojna, medvojna in povojna sumničenja »masonov«, ki naj bi imeli v »zakupu« najrazličnejše ustanove in združenja, od univerze do Rotary kluba, so bile torej navadno pretiravanje. Med osemnajstimi znanimi člani lože Valentin Vodnik je bil »rotarijev član« samo podjetnik Josip Kavčič.²⁷ Univerzitetni profesorji so bili trije, ostali člani so bili uradniki, odvetniki, gospodarstveniki in umetniki, medtem ko je zdravnik-pediater dr. Matija Ambrožič sploh živel v Beogradu, kjer je pomagal ustanavljati tamkajšnjo

pediatrično kliniko.

Iz gradiva, ki je danes na razpolago, ni razvidno, kdo je predlagal ime loži: Valentin Vodnik. Na njegovo izbiro pa je nedvomno vplivala domneva Franceta Kidriča, ki je v članku o Francosko-ilirski loži prijatelj kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani, objavljenem leta 1914 v Slovanu, omenjal kot »verjetnega« člana ljubljanskega Orijeta v času Ilirskih provinc Valentina Vodnika. Danes bolj ali manj gotovo vemo, da Vodnik ni bil nikoli član ljubljanske »francosko-ilirske« lože.²⁸ Ljubljanska loža Valentin Vodnik je torej nosila ime »profane« in ne prostozidarske osebnosti. Podobno neznano – kot predlagatelj imena – ostaja tudi mesto, kjer so si, če so si sploh, ljubljanski prostozidarji leta 1940 uredili svoj Orijet. Po Lovšinovih trditvah so se sestajali v privatnih stanovanjih, največkrat na Resljevi cesti pri dr. Marušiču, po podatkih, s katerimi so po vojni razpolagali policijski preiskovalci, pa so se zbirali tudi v restavraciji Novi svet.²⁹ Materijalna zapuščina lože ob tem kaže, da je loža razpolagala z najnujnejšimi obrednimi predmeti in insignijami. Med slednjimi jih je bilo enajst namenjenih dostojanstvenikom z velikim mojstrom na čelu. Po ohranjenih medaljonih, ki jih je ljubljanska loža dobila v dar od drugih jugoslovanskih lož, lahko hkrati sklepamo, da so njen Orijet – ob svečani umestitvi lože ali v kratkem času njenega obstoja – obiskali predstavniki drugih »bratskih« prostozidarskih »delavnic«. Takšne medaljone so namreč prostozidarji običajno izmenjavali ob medsebojnih obiskih, v spomin na slovesnost ali

Predpasnik ljubljanskega prostozidarja

srečanje.³⁰ Ljubljanska loža je bila, kljub temu, da je bila majhna, prava loža in ne le »venček« prostozidarskih zanesenjakov, kot bi hoteli videti njeni Slovenčevi in katoliški nasprotniki.

Loža Valentin Vodnik je bila ustanovljena in je delovala pod zaščito Velike lože Jugoslavija. V vodstvu Velike lože, ki so jo kot ložomatico priznavali tudi slovenski prostozidarji, naj bi sicer veljalo načelo, da »se morajo prostozidarji po svojih nagnjenih vključevati v vsa socialna gibanja in vse politične stranke«,³¹ toda dejansko so v ložah, ki so delovale pod njenim okriljem, prevladovali zagovorniki centralizma in (jugoslovanske) državne »enotnosti«. Po Nenezičevih podatkih so prostozidarji v dvajsetih in tridesetih letih sedeli skoraj v vseh jugoslovanskih vladah, pri čemer so obvladovali najpomembnejša ministrstva; od ministrstva za zunanje zadeve do ministrstev za prosveto, industrijo in za notranje zadeve, šestim vladam pa so celo predsedovali kot ministrski predsedniki. Liberalni zagovorniki centralizma so bili – kot kaže seznam – v večini tudi med člani ljubljanske lože. To je v preiskavi po vojni vztrajno zatrjeval tudi profesor Furlan, ki pa je obenem poudarjal, da loža ni imela nikakršne posebne politične »linije« in so bili v njenih vrstah poleg centralistov tudi »federalisti«. V tej zvezi je omenil dr. Milana Vidmarja, vsekakor pa to velja tudi zanj samega. Še več: profesor Furlan je preiskovalcem tudi izjavil, da je bila večina slovenskih prostozidarjev pred drugo svetovno vojno »prosovjetska«. ³³ Te izjave seveda zopet ne gre razlagati kot izraz simpatij za komunizem ali boljševizem,

temveč jo kaže v prvi vrsti razumeti v luči predvojnih prostozidarskih prizadevanj po krepitvi protifašističnih in protinacističnih zavezništev. V ožjih slovenskih okvirih so ljubljanski prostozidarji v tridesetih letih zavzeto sodelovali tudi v nekaterih akcijah, ki so imele izrazito slovensko obeležje. Eno takšnih dejanj je bila finančna in politična pomoč izgradnji univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki so jo prostozidarji –po pričevanju Evgena Lovšina – podprli z uspešno intervencijo v banovinskem svetu in prek svojih zvez v Beogradu.³⁴

Mnogo težje kot politične poglede, pa je obnoviti in podoživeti širši duhovni in nazorski svet slovenskih prostozidarjev. Posamezniki, ki so – kot dr. Milan Vidmar in dr. Vladimir Ravnihar – svoje življenje popisali v spominih, pripadnosti prostozidarstvu iz razumljivih razlogov niso omenjali.³⁵ Iz izjav profesorja Furlana ob zaslišanju po vojni je vseeno mogoče sklepati, da dolgovernih prostozidarskih slovesnosti vsi člani niso doživljali enako vzneseno. Furlan je namreč omenil, da sta s francoskim lektorjem Lacroixom, ki je bil po vsej verjetnosti tudi sam mason, prostozidarstvo »ironiziral«. Po njunem mnenju naj bi bilo v prostozidarskem gibanju in simboliki mnogo nepotrebne navlake, dolge in zamudne »ceremonije« pa naj bi bile sploh »popolnoma nepotrebne«. Tisto, kar je Furlana v prostozidarskem gibanju in misli posebej privlačevalo, so bila na eni strani že omenjena prostozidarska gesla o »miru, človečnosti, toleranci in bratstvu«²⁶ in na drugi, čeprav je to mogoče sklepati le posredno, s pomočjo Furlanovih filozofskih spisov, racionalistično-razsvetljenska prostozidarska vizija sveta, človeka in kozmosa. Isto je mogoče, seveda z nekoliko špekulacije, reči tudi za dr. Milana Vidmarja in dr. Vladimira Ravniharja. »Vsa dosedanja preskušena spoznanja dokazujejo, da človeški razum ne ustvarja matematičnih svetov, pač pa jih odkriva,« je pisal Vidmar v svojem Oslovskega mostu. »Vse geometrične tvorbe so bile, ko še ni bilo človeških glav...Človeški razum sprejema, nek višji razum daje...«³⁷ Dr. Vladimir Ravnihar pa je v sklepu svojih neobjavljenih spominov povzel naslednjo Wellsovo misel o človekovem napredovanju v zgodovini in njegovi naravi: »Zdaj lahko razumemo, kaj bi naš svet lahko bil, lahko razumemo, kaj bi lahko dosegel naš rod, če bi človeška narava še zdaj ne bila tako surova...Pišemo in se učimo, imamo znanost in oblast, ukrotili smo živali, ugnali blisk, vendar se še vedno samo opotekamo k luči. Krotimo in gojimo živali, toda ukrotiti in vzgojiti moramo še sebe...«³⁸

Loža Valentin Vodnik v Ljubljani je delovala le nekaj mesecev. Po pričevanju profesorja Furlana je njena dejavnost presahnila kmalu po ustanovitvi, in sicer ne toliko zaradi po-

litičnih pritiskov in prepovedi poleti leta 1940, kakor zaradi notranjega »mrtvila«. ³⁹ Po navedbah Evgena Lovšina so, kot smo že omenili, ložo razpustili šele po okupaciji leta 1941, ko se je večina njenih članov odločila za sodelovanje v OF.

Lovšin je ob koncu svoje spominske zabeleške še omenil, da se ljubljanski prostozidarji po letu 1945 niso več sestali. ⁴⁰ Oznovski in udbovski preiskovalci so trdili drugače: na osnovi »agenturnih podatkov« iz leta 1947 so ugotavljali, da »obstoja na ljubljanski univerzi prostozidarski krožek«, ki naj bi »ga tvorili« univerzitetni profesorji tehnične visoke šole, zbrani okoli dr. Milana Vidmarja. Nase naj bi poskušali navezati najinteligentnejše študente, tudi takšne, ki so bili v NOV in KP, vendar so nato povsem »zapadli pod vpliv« svojih profesorjev. Vsi naj bi bili v zvezi z emigracijo in inozemstvom. »Torej je tudi iz tega dejstva jasno razvidno, da bi z odkrivanjem niti prostozidarstva lahko odkrili marsikatero agenturno povezavo, ki nam danes še ni jasna oz. znana,« beremo v policijskem elaboratu. ⁴¹ Da je šlo pri vsej stvari v prvi vrsti za policijsko in komunistično obsedenost z zarotništvom in ne za realna dejstva, pa na svoj način ilustrira naslednja – v zaupnem policijskem poročilu navedena – »zgodbica«. Profesor tehnične fakultete, osumljen prostozidarstva, je »ilegalnim potom dobil pismo iz inozemstva«. Pismo je takoj, ko ga je prečital, sežgal, kar pa – po besedah policijskih protiprostozidarskih strokovnjakov – še ne dokazuje, da »bi moral biti v pismu važen in poseben material, ker imajo prostozidarji sploh navado, da akte, kakor hitro jih prečitajo, sežgejo.« ⁴²

Prostozidarsko gibanje je bilo v stari Jugoslaviji razmeroma močno v Srbiji in na Hrvaškem, medtem ko je bilo na slovenskih tleh omejeno na posameznike. Zoran Nenezić omenja v svoji knjigi okoli 2300 članov raznih jugoslovanskih lož: ljubljanska jih je imela, kot smo videli, osemnajst ali (morda) nekaj več. Strah pred prostozidarstvom na Slovenskem, ki so ga najprej širili klerikalci in nato komunisti, je bil torej očitno močno pretiran. Toda ob tem so bili med slovenskimi prostozidarji nekateri pomembni možje slovenske kulturne in politične zgodovine. Zaradi njih, in predvsem zaradi njihove vloge v slovenskem kulturnem in političnem življenju, je kratka epizoda z ložo Valentin Vodnik dogodek, vreden zgodovinarjeve omembe in pozornosti.

OPOMBE

1. Zoran D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, Narodna knjiga – Beograd 1984, str. 458-459. — 2. Slovenec št. 7, 11. januarja 1940,

Odgovor skrivnim elementom. — 3. Slovenec, št. 191, 2. avgusta 1940, Nečisti duhovi v Sokolu. — 4. Slovenec, št. 193, 24. avgusta 1940, Še enkrat – Sokoli in framasonstvo. — 5. Dr. Ivan Ahčin, Prostožidarstvo, Založila Zveza fantovskih odsekov v Ljubljani, Ljubljana 1941, str. 94-95. Na publikacijo me je opozorila dr. Anka Vidovič Miklavčič, za kar se ji lepo zahvaljujem. — 6. Iz zapuščine Evgena Lovšina, ki jo je Narodnemu muzeju v Ljubljani leta 1989 predal predsednik SAZU prof. dr. Janez Milčinski. — 7. Arhiv ministrstva Republike Slovenije za notranje zadeve, Masonerija – prostozidarji, fasc. ZA-403-2. Elaborati o prostozidarstvu. — 8. prav tam. — 9. Za gradivo o prostozidarstvu sem pri tedanjem republiškem sekretariatu za notranje zadeve prvič poizvedoval leta 1989, ko sem posredoval gradivo, ki ga je hranil prof. dr. Milčinski, Narodnemu muzeju. Na svoje pismo, ki sem ga naslovil na tedanjega sekretarja za notranje zadeve Tomaža Ertla, sem dobil odgovor, da gradivo, ki me zanima, ne obstoja. Dostop do gradiva o prostozidarjih na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v Arhivu sedanjega Ministrstva za notranje zadeve, ki še kako obstoja, mi je omogočil šele minister Igor Bavčar. — 10. Isto kot v op. 7. — 11. Prav tam. — 12. Prav tam. — 13. Prav tam. — 14. Cit. kot v op. 1. — 15. Zoran D. Nenezić, nav. delo, str. 374-75. — 16. Prav tam, str. 595. — 17. Nenezić omenja letnico 1933, Furlan je v preiskavi leta 1947 izjavil, da je med prostozidarje stopil leta 1934. — 18. Nenezić napačno omenja dr. Milutina Zavrnik. Profesor veterine na ljubljanski univerzi je bil dr. Fran Zavrnik. — 19. Z. Nenezić, nav. delo, str. 345 in sl. — 20. Prav tam, str. 406. — 21. Podrobneje: Maja Žvanut, Iz akcesije Narodnega muzeja v letu 1989 – prostozidarski predmeti, Argo 29-30/1990, str. 7-9. — 22. Zapuščina Evgena Lovšina, Narodni muzej v Ljubljani. — 23. Prav tam. — 24. Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije v Ljubljani, Zaslisanje Borisa Furlana, Centralni zapori v Ljubljani 17.6.1947. — 25. Prav tam. — 26. Zapuščina Evgena Lovšina, Narodni muzej v Ljubljani. — 27. Prav tam. Podatek potrjuje tudi seznam članov Rotary kluba izpred druge svetovne vojne, ki ga hrani Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Nanj me je opozoril mag. Bojan Godeša. — 28. P. Vodopivec, Prostožidarska loža »Priatelj rimskega kralja in Napoleona v Ljubljani« v luči francoskega gradiva, Kronika št. 1-2, 1988, str. 19. — 29. Isto kot v op. 7. — 30. Ustna informacija poznavalca sodobnega prostozidarstva. — 31. Z. Nenezić, nav. delo, str. 399. — 32. Isto kot v op. 24. Kar zadeva profesorja Furlana, pripravljam o njem posebno razpravo, saj je bil eden najbolj vznemirljivih in razgledanih liberalnih in narodno mislečih izobražencev na Slovenskem v tridesetih letih. — 33. Isto kot v op. 24. — 34. Zapuščina Evgena Lovšina, Narodni muzej v Ljubljani. — 35. Milan Vidmar, Spomini, Obzorja-Maribor 1964 I, II del, Vladimir Ravnihar, Spomini, rokopis v privatni lasti. Nanj me je ljubeznivo opozoril kolega prof. dr. Dušan Nečak. — 36. Isto kot v op. 24. — 37. Milan Vidmar, Oslovski most, Merkur-Ljubljana 1936, str. 309. — 38. Vladimir Ravnihar, Spomini, rokopis, gl. cit. v op. 35. — 39. Isto kot v op. 24. — 40. Zapuščina Evgena Lovšina, Narodni muzej v Ljubljani. — 41. Isto kot v op. 7. — 42. Prav tam.